

XVIII

Весна. Але не та весна, що пишається вже явно цілим багатством своєї розцвілої краси і свіжою новою зеленню, що в її воздуху мішаються пахощі безу, і жасмину, і інших незлічимох цвітів, гомонить дзвінкий бренькіт бджіл і лунає веселий спів птахів, гамір життя в якимсь відновленім блиску; це ще та перша несмілива, напіврозбужена весна, ще замкнена в собі, котра свою красу ще лиш заповідає лагідним теплим воздухом, а красу її відгадується більше чуттям... Дерева ожидають строю. Земля покривається ніжною зеленню, горобці цвірінькають так галасливо, мовби сварилися, а воздух помимо теплоти перенятий ще і холодом. Десь-не-десь лисніє проти сонця латочка снігу.

Ранок.

Наталка в городі. Порається там, як щороку і за життя Марко, около зільника. Її звичайно прозоре біле обличчя зарум'янілося, а хустку, яку була закинула на себе, ідучи сюди, відкинула вже давко. Сонце обсипало її ярким світлом, і її волосся здається чистим золотом.

Вкінці втомилася і кинула рискаль від себе; змучилася добре. Але вона любить таку втомляючу фізичну працю, в котрій буває ціле тіло в напруженні; це приводить і зворушений ум до рівноваги. Впрочім, вона здорова і дужа і таке заняття їй приємне. З руками, сплетеними над головою, приглядалася деревам, чи не розвинуться вже далі? Там недалеко неї находилася арфа еольська, але саме тепер мовчала. Воздух був цілком спокійний. Своім сумним зітханням пригадувала їй все той вечір, коли Марко від'їжджав і вона прислухалася кождому з його рухів. Ну, раз поверне він уже назавсїгди до свого дому і заживе тут, це знає вона.

А що станеться тоді з нею?

На її устах появилася прегарний усміх, і гаряча полумінь розлилася по її лиці. Вона не знає, що. Впрочім, чого їй журитися вже відтепер? Вона чується такою свобідною і свіжою на силах, бодай тепер, що не хоче ніякими планами заморочувати оцю прегарну хвилину. Слава богу, що вже настала весна і сніги зникли, а то її переслідувало чуття, що не дочекається її. Правда, зимові дні тягнулися безконечно довго і були переповнені одностайністю і скорботою, вичерпували часто всі її сили, всю її тривкість, а погана якась туга так і пожирала її. Але тепер їй мило і серце її повне надії.

Якої?

Ах, вона її не розбирає! Може, тому, що вона останніми часами жила лиш у своїй улюбленій праці, т. є. в писанні, і була майже переконана, що та звісна повість, відслана перед кількома місяцями, тепер принята, бо коли би була не придалася, то були би їй вже давно назад відслали! Взагалі вона цілком спокійна в справі повісті, а переконання, що праця придалася, скріпило її так в намірах віддатися зовсім праці на тім полі, що це стало вже для неї душею життя.

Здалека долітають до неї звуки дзвонів.

Вони порушують її нині так чудно, мов якесь поздоровлення, мов примана з давно забутих, напівказочних часів, в котрих жилося щасливо і в спокійній пишності. В її серці заворушилася туга за життям любові. Перед її душу тиснулися картини з рідних сторін, бабуня, мати, як зривала їй тоді цвіти, і якісь інші погідні хвилини. О, як бурливо кидалася вона на все, щоби здобути собі якесь щастя. Як відважно пробивала собі путь, гонена незаспокоєною жадобою за чимсь доскональшим, щораз вперед і без тривоги перед терпінням!

Так стояла вона вже раз з тужливим серцем і гляділа кудись вдалечину. Тоді, як опускала пишні гори буковинські і свою рідню, щоби стати «собі ціллю»! Тоді думала вона про «полудне» і її душа, окрилена тугою, неслася до його. Але тепер? Відтепер?

Так, як вона тут стояла, гарна, сонцем облита постать, була сама собою пишною скінченою

картиною «полудня».

Усміхнулася нараз в своїх думках.

Це було неможливо. Було неможливо, щоб для неї і для її народу не пибила також година полудня. Щоби вся їх сила не вистарчила на те, щоби в їх житті не засяяли такі хвилини, котрі свідчили би твердо об їх здібностях до самостійного існування і якійсь своєрідній красі, що не дасться нічим притїмити. Це неможливо, у них мусить настати полудне!

Тоді зможуть жити повно. Без утиску і хитрощів, без лжі і малодушності, і без ненависті.

Життя, яким вона жила досі, було якесь незріле. Було нап'ятоване клеймом якоїсь недостатчі й рабства і було впливом брудних обставин. Але вона знає, що можна й інакше жити; і вона має почуття, що не впаде ніколи більше духом відтепер. Той вихор, що потрясав нею так, що аж хиталася, здається їй якоюсь красою і не знищив права на якусь іншу будучність. А ту іншу будучність хоче вона собі виробити працею, їй осталася лиш праця, і вона припала до неї цілою душею...

Так, полудне наспіє ще, помимо всіх лихих і ворожих обставин, що переслідували її і її народ. На світі є ще сила, не зламана ще цілком. На світі є ще і любов всеобіймаюча, несамолюбна, в котру вона вірить і до послідньої хвилини життя вірити буде...

Вона чує, як у ній ожило одушевління і чинить її вдвічі сильною. Раз для неї, а другий раз для того її народу; чує, як хоче жити і пила би те життя всіма нервами...

* * *

(О 6-й годині вечором того самого дня).

Це не була видумка, не був сон, це була правда.

Вона знівечена.

Ступала через кімнату така обезсилена, мовби опустила вперше постіль по довгій недузї.

Кутики її уст знизилися, а повіки лежали тяжко на очах. Її руки тремтіли. Вона сховала скоро рукопис, ніхто не смів об тім дізнатися, її улюблена праця, душа її, її сила, перша, а разом уже й послідня, лежала там відкинена без усякого пояснення...

І що ж тепер?

Її руки ослабли, а лице задеревіло. Вона проходжувалася все наново, опираючись часами об стіну. Чулася фізично підтятою і відчувала, як ніби старілася. Для неї не було вже нічого, нічого! Видерли їй і те послідне. Упавши безсильно на крісло, закрила лице руками...

Ще був день, як листоноша приніс їй письма. Безхмарне небо жевріло на заході, а сонячні промені обливали кривавим сяйвом дахи, бані церкви й вікна. Це затирила вона собі. Вона вихилилася з відчиненого вікна, щоби вдихнути ще раз свіжого воздуха, заким запре вікна на вечір, і заслухалася в далеко лунаючу військову музику, що смілими звуками долітала до неї і проймала її... Та музика все поривала її. Саме тоді стояла з затаєним віддихом, щоби не втратити ані одного звуку, зворушена і з гарячими очима, думаючи в такт музики: «Тепер я згинула б, тепер ішла б до бою!»

Аж тут згорблена стать старого чоловіка мов виросла з землі під її вікном і всунула їй туди пакет.

Вона відгадала зараз усе в першій хвилині. В ній зойкнули всі нерви, а вона поблідла, мов смерть. Вікном долітали ще здалека уривані тони музики, а її уста вимовляли майже несвідомо:

— Тепер, тепер я згинула б, тепер ішла б до бою! — І немов не своїми руками зачинила вікно...

В житті лучаються хвилини, в котрих нічого не думається. Вся діяльність мозку немов устас. Так було тепер і з нею. Вона лише чула, як у грубі огонь горів, як мокре дерево шипіло

одностайно, тихесенько. Опісля здавило її щось у горлі, мов корч сміху, лівий кутик уст здригнувся нервово, а відтак то все перейшло. Вона витягнулася в кріслі, а голову сперла глибоко взад за спинку крісла. Очі прижмурила.

Це не був сон, це не була видумка, це була правда.

Її праця була непридатна, її годі було друкувати, а це значило те саме, що вона була непридатна і з неї не було хісна. По якійсь хвилині засміялася здавленим сміхом. Вона була горда і бутна. І її гнало, мов орла, вивинутися у висоту, і за те лежить тепер із розтрісканими крилами і ледве дише!

Що за сором і що за упокорення! Чи не глумився цілий світ над нею тайком, тихо з усіх закутків? Бо вона відчувала на собі тепер наслідки такого глуму. А далі, чи на ній не було ніщо правдиве, і це ніщо грало в її житті головну роль? Чи це було фальшивим золотом, а вона, пристроюючись ним, хотіла так перебрехатися через життя. Чи вона ошукувала всіх на кождім кроці, лицемірила неустанно і вмовляла в себе все, навіть і всяку красу?

Ах, їй не доставало змислу для дійсності, і вона грала лише якусь комедію! Он там на столі лежала каліка, лежала та її «праця», що її «дух» витворив, а з неї хісна нема. Вона змалювала там свою душу до наготи, всі чуття свої, так мовби з непорочного тіла скинула одіж, а проте повість по прочитанні відкинули! Ні, вже таке упокорення!..

Вона була рада якнайглибше в землю запастися.

Чи, може, те все було смішне?

Може. Але вона не могла сміятися. Вона була така обезсилена і не завдавала собі труда, аби це знесилля скинути. Понурі, однозвучні тони, однобарвність — це її душа...

Полумінь освічувала це місце, де вона сиділа. Вона встала і похилилася над сплячою Діаною; трохи згодом закликала її з напругою.

Вона спала.

— Діано!

Звір підняв ліниво голову і дивився через хвилину на Наталку. Відтак простягнувся на всю свою довжину, позіхнув так, що аж язик склубився йому в роті, і притягся покірно до її ніг.

— Діано!

Діана поклала голову звичайним способом на коліна своєї пані і дивилася на неї з сумною щирістю.

— Так, — сказала і дивилася на звіра майже тупо. — Що ж тепер? Правда, що нічого? Звір зітхнув і дивився їй далі слухняно в очі.

— Все, що досі було, було дрібне, але це велике. Напр., розчарування моє перше в порівнянні з цим! Чи ж не так? Тамте мало барви, мало якесь життя і могло викликати сміх, але це?.. О, тепер настає втихомиріння! Чи, може, сповняти дальше безкровні вчинки, лакейські послуги і брати в нагороду зношену одіж? Дошкулювати другим німим благанням, не давши ніколи щось від себе? Гей, як же це погано і не гідно чоловіка, але до того ми все такі занадто великодушні, Діано! Чи ждати на того з Індії і «взяти» його? Але ж бо тоді, коли він пізнав її, не були ще в її душі повривані струни, котрих гра сама настроїла його так супроти неї. Тепер вони повривалися в неї, і вона обманяла би його собою. О, це буває так завсігди. Одна неміч тягне за собою і другу так, як одна лож тягне й другу за собою. Виходити заміж тому, що жінчині не остається нічого, крім того, значить те саме, що зневажати мужчину і понижати його в вартості. А того вона не хоче вчинити. Йому ні. Вона його надто поважала а замного любила. Її серце переповнене для його несказанною любов'ю і красою, а в деяких хвилинах здавалось їй, будтоби він пересилав їй свої мрії, прегарні, переткані якоюсь ніжною, ледве зрозумілою тонкою любов'ю і красою його незалежимої, замкненої душі. І вона відповідала йому також мріями. Напр., коли сиділа сама в сумраці своєї тихої в'язниці, уявляючи собі його своєю буйною уявою десь далеко по полудні. Відповідала

також так. Мріла, що коли він поверне, то привітає його не тим, що «ждала» на його, а тим, що працювала і що її сила розвинулася вже і пливе бистрим потоком також до «полудня». І він зрозумів би її і був би з неї гордий, і все сплелось би в якусь пишну картину і в якесь невимовне щастя...

А так?

У ній задавили те, що її могло повести до «полудня», що грало вже з дитинства тисячними тонами в її душі. Вбили те, що живило її духа і могло заступити всю розкіш світу, в чім вона кохалася; а саме тупе тіло йому зберегти — вона соромилася...

І чи була вона коли дужа?

Того вже не знала. Знала лише те одно, що не підкладе ніколи голови під колеса брудної буденної потуги, котра своєю милостинею зневажає жінчину і понижає. Що не піддасться тому, чому опиралася через ціле своє життя і перед чим утікала, мов перед чимсь поганим.

І тому мусить наступити втихомирня.

— Ми не труси, Діано, — прошептала, зморщуючи гордо чоло. — Не правда ж? — І її погляд глипнув несамовито на стіну, на котрій висів тепер в сумраці невидимий револьвер...

Відтак зігнулася низько над звіром, так що аж її лице діткнулося голови Діани. Звір полизав її чутно по чолі і руках. Опісля Наталка подалася знов взад, і її голова упала, як перше, майже безсило на поруччя.

«Ах, матінко моя, що се мусила бути за безсонячна днина, в котрій ти мене на світ привела! Чи тому мусило мене сонце уникати і я, мов його світла не гідна, тинятися лише в тіні і не зазнавати його тепла? А ти, бабуню; ах, ти любила мене! — По її устах заграє на хвилину слабкий усміх. — Ти наказувала гамуватися, наказувала оставатися чистою, гордою, не піддаватися немочі і лжі... І чи я не слухала тебе, бабусенько? О, я ж пам'ятала твої прикази... Але я, може, бувала замало горда, а піддавалася надто чуттям. Може, може! Може, оце моя провина... Ох, прости, бабусенько! Тебе не було, ні нікого не було в мене, і воно само вело мене життям. Думала я, що запровадить до раю...»

Пізніше мала почуття, мовби в її грудях накіпіла кров. Дивилася неустанно напіввідомкненими очима на револьвер. Ні, ні, вона відійде. Що могла ще виконати тепер, що дало би їй ще якесь посліднє вдоволення, як не це, що відійде впору? Бо що ж оставалося їй тут? Упокорення? Вперед не могла йти, бо заперли їй дорогу, а вертатися не хотіла, тому...

(По малій хвилині, з великим, майже несамовитим поглядом): «Чи, може, о боже великий, напружити силу і йти далі тою самою дорогою? Може, сміятися сміхом погорди і розбивати на силу темінь недолі, щоби добитись до сонця? Ах, хто би мені тепер сказав велике рішуче слово, щоб я знала, що починати! Тепер, в оцій найтяжчій хвилині мого життя, коли я полишена долею, мов на сміх, щоб або згинуть, або встати. Але в мене нема нікого, крім власної роздертої душі, а вона — що ж каже вона!..» І Наталка заскреготала зубами, викрививши уста з неописаним маловаженням, а відтак звернула знов погляд на зброю. Вона не була натурою, що дробиться хоч на малі прикмети. Вона ладувала все на одно судно, і тому мусить для неї наступити втихомирня.

Лише забутою нехай би не була! Се щось страшне, нестерпне. Вона уявила собі все без себе. Всі ті місця, куди ходила, всі ті вулиці, алеї в парку, котрий так любила, оцей город, поодинокі дерева, куці. Все облите сонцем, барвне, все повне життєвого гамору, завсігди мов нове — і без неї! «О, лише забутою нехай би не була!»

Вона з натугою потирала собі чоло і зітхала глибоко, мов з утоми.

Тому було так тяжко умирати!..

Але тепер і не могла би вже дальше жити. Вона була мов розбита. Чому, чому не осталася їй праця так, як вона не раз мріла, праця, а до того широка, свободна воля, мов думка...

Чи вона завдала кому болю?

Ні! Може, Орядинові? Ні, то з ним було лише непорозуміння, і вона бажає йому щастя, але тому, другому, за морем, що просив її так дуже не забувати його, чи вона тому не завдала коли болю?..

Думає, що ні.

Пішла йому свій дневник і попросається з ним. Напише йому, що коли одержить цей лист, її вже не буде. Нехай він її не забуває! Нехай ніколи не забуває — о це одно просить вона його. Напише йому, що в найглибшій глибині своєї душі берегла його образ, не думала, що заговорить об тім коли сама до його; він вражав її не раз своїм чудним поведінням (котре розуміє аж тепер!) і викликував тим всю її гордість, але під її ногами урвалася дорога життя і тому приходиться вона перша до його і складає свою любов до ніг...

її серце рвалося до чуття. До тонкого сердечного чуття, як до гармонійних звуків. Мріла об тім, щоб її любили не якоюсь неспокоїною, пристрасною любов'ю від сьогодні до завтра, але тою незгасимою любов'ю, якою люблять лиш дуже лагідні, тонкі або дуже вірні натури. Він любив її так, не правда? Ах, вона йому дякує за те, а він нехай простить їй, що завдала йому своїм «втихомиренням» рану, і нехай не забуде її ніколи, ніколи! Вона лише забуття боїться. Тому так тяжко умирати! Але все ще легше умирати, ніж жити на те, щоби звільна конати, щоби викликати увагу і милосердя других і аж у такий спосіб зазнавати краси життя.

Такий її кінець!

Дотужилася вже до його.

.....

(І знов по якійсь хвилині з завзяттям в очах). Хто та доля, що її не можна побороти? І що це таке, в що вона попала, це чорне, важке, безсердечне лихо, що проводжало її вже від колиски і переслідувало, мов тінь? Раз потайно, а раз прилюдно, лишаючи її життя без подій і без полудня. І хто були ті, що придбали їй це «нині», котре примушувало її відходити? Вона склала руки, мов до молитви, і не порухалася більше.

Світло полум'я, що б'є з коминка, обливає її повно. Буйне золотисте волосся розсипалося по плечах, руках і поруччю крісла. У нім щось світить, мов фосфор, її сніжно-білий класичний профіль відрисовується від темного тла фотеля і здається в своїй болісно-здумчівій красі майже сяючим.

А її «полудне»?

Було, може, тоді, коли пенсові і жовті рожі були такі гарні, а вона в сонячній сьйві мріла про красу і велич і про «вищих» людей; коли її серце було переповнене світлом і надією на якусь будучність, як та окружуюча її тоді миготляча зелень города і ніжна зелень буковинських гір?

Ах, чому не була її праця такою, якої вона собі бажала з цілої душі!

І так спіла, доспівала в ній думка «відійти». Вона думає, передумає. Заглядає в будучність і в минувшість. Бореться з любов'ю до «його» і до життя, а разом і з тим, що підшептує їй від часу до часу напружити ще раз свої сили і йти далі тою самою дорогою, якою йшла досі. А відтак, мов давлена якоюсь сильною згадкою, вертає назад до одного і того самого висновку. Найбільше спасаюче, найбільше вдовольняюче і те, що додає та піддержує її послідню силу і вдоволення, є це, що вона відійде впору.

Тепер чи пізніше?

Вона усміхається перелетним усміхом.

Іде лиш о години. Вона хотіла би відійти саме перед сходом сонця. Була би бажала потонути лицем у цвіті, коли б тепер які були. В безчисленні різнобарвні, солодко пахучі, майже упоюючі цвіті, як рожі, лелії, без, астри і багато-багато інших. До її слуху міг би долітати бренькіт бджіл. Але не тонесенький, журливий, що накликає насилу тугу в серце, лиш той голосний,

повнозвучний бренькіт роя бджіл, бренькіт, що нагадує ясні весняні дні і теплий, квітами садовими переповнений воздух. А відтак — вже по всім нехай би зійшло сонце велично, пророчо і нехай би цілою своєю пишнотою і всім багатством свого блиску — поцілувало її...

Рано зійшло сонце велично, пророчо і цілою пишнотою, цілим багатством свого блиску цілувало її. Але не мертво. Вона стояла, як учора рано, закинувши сплетені руки поза голову, обгорнена чудовим волоссям своїм, що сягало аж до землі, і дивилася широко створеними очима кудись удалечину.

Її бліде, перемучене лице свідчило о важкій перебутій борбі внутрішній, але блиск її очей говорив об побіді. Стягнувши гордо брови, думала вже зі спокійним пересвідченням.

«Буду жити, — думала вже сотний раз, — і йти тою самою дорогою, що досі. Це неможливо, щоб я не побідила або щоб надо мною панувало що інше, як сама краса життя». І, усміхнувшись перший раз по тім важкім німім бою якимсь розкішним усміхом, прошептала:

— Я ж царівна!..